

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1321-1345

Halife b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu

Khalifa b. Khayyât's Historiography Method

Ömer Sabuncu

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Harran University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts
Şanlıurfa, Turkey

omersabuncu@harran.edu.tr

orcid.org/0000-0001-8424-8481

Mahmut Sabuncu

Arş. Gör. Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Research Assistant, Harran University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Şanlıurfa, Turkey

m.sabuncu@harran.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5757-6735

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1321-1345

Atıf / Cite as: Sabuncu, Ömer – Sabuncu, Mahmut. “Halife b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu [Khalifa b. Khayyât's Historiography Method]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 1321-1345. <https://doi.org/10.18505/cuid.465797>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Khalifa b. Khayyât's Historiography Method

Abstract: Khalifa b. Khayyât (d. 240/854-855) was an historian- muḥaddith in the 'Abbāsīd's period. There are references in sources to his competence in history and lineage rather than Ḥadīth. Two works of him have survived. The first one is *al-Ṭabaḳāt* which is about study of men and the second one is *al-Ta'rikh* which chronologically narrates the events in the history of Islam until 232 AH. The latter is the most significant work to be applied for the historiography of Ibn Khayyât. In this article, Khalifa b. Khayyât's methodology in historiography is examined. In this study, the early period of Islamic historiography is handled and the subject is discussed comparatively. The main characteristics of his historiography are his adoption of a chronological style that facilitates the follow-up of the book, his knowledge for the lineage of those who died in wars and the details about the wars. Also, among the characteristics are his application of isnād to his history book as a muḥaddith, his knowledge for the previous resources via his teachers who belong to the schools of al-Madīna and 'Irāk and when required, his usage of ayah, ḥadīth and poems. These issues are dealt in the article with examples. Besides, a study in the West about Khalifa b. Khayyât asserts that he was a follower of Umayyad dynasty and so this affected his historiography. In this article, this assertion is tackled by analyzing the whole book and it concludes that it is not valid because of some narrations against this assertion.

Summary: Khalifa b. Khayyât (d. 240 / 854-55), who grew up in Basra, one of the most important centers of scholarship of the time and the meeting point of scholars, and he continued his scholarly works in this city. Since his grandfather and father are engaged in the field of Ḥadīth, Khalifa b. Khayyât started his scholarly adventure at an early age and he took his first education in the field of Ḥadīth.

Scholars, in the early periods, continued their studies in the fields of sciences related to each other. Khalifa b. Khayyât's studies are also in this kind. Although there are references in sources to his accumulation of Ḥadīth, Khalifa b. Khayyât's main area of expertise is history and nasab/genealogy. The fact that his works and references to him in later sources are largely related to historical events, knowledge of the nasab/genealogy, and wafayāt (death dates of Ḥadīth scholars and narrators) reveals his considerable knowledge on these issues.

Khalifa b. Khayyât lived in the period of 'Abbāsīd caliphs al-Ma'mūn (813-833) and al-Mu'taṣim (833-842). This period is important because of the fact that the al-Mihna incident took place and the pressure on the Ḥadīth scholars increased. Although Khalifa b. Khayyât is not one of the direct opponents of Mu'tazila, his participation in a debate against them provides clues about the place where he stands.

The scholarly atmosphere of Basra, enabled Khalifa b. Khayyât to benefit from a wide range of teacher-student network. In addition to his professors from whom he benefitted in the field of Ḥadīth, he had the opportunity to obtain the knowledge and understanding of the history of that time through his teachers who are important historians of the period in his field.

Two works related to Khalifa b. Khayyât whose reliability is confirmed by djarh wa l tadil scholars reached to our time. One of the oldest Ṭabaḳāt works in the history of Islam is *al-Ṭabaḳāt*; the other one is the book, *al-Ta'rikh*, which provides a new method for Islamic historiography.

This study deals with the principles of the method of historiography, which can be put forward through Khalifa b. Khayyāt's *al-Ta'rikh*. *al-Ta'rikh* is important in terms of being the first example of chronological writing type in Islamic historiography and has not been subject to any independent study to date. There are two ongoing M.A. thesis about Khalifa b. Khayyāt, however, no study has been identified that directly deals with its methodology of history. On the other hand, based on some *riwāyats*/narrations in *al-Ta'rikh*, there is a work that claims that Khalifa b. Khayyāt had sympathy towards Umayyads. The study named "Khalifa b. Khayyāt's History on the Umayyad Dynasty (660-750), prepared by Carl Wurtzel as his PhD. Dissertation, examined the life of Khalifa, partly the historiography and the religious-political narrations in the work. On the case of Mu'āwiya's (d. 60/680) request of the allegiance to Yazid (d. 64/683), Wurtzel compared an event that took place between the envoy of Ibn al-Zubayr (d. 73/692) and Mu'āwiya with al-Balādhurī's (d. 279/892-93) narrative and concluded that Khalifa was an Umayyad sympathizer. However, Khalifa b. Khayyāt's exclusion of an event such as al-Mihna which was against the 'Abbāsīd and changed the course of history in his book, shouldn't be considered as a symptom of sympathy; it would be more appropriate to accept it as a feature of history writing.

At the top of Khalifa b. Khayyāt's principles of historiography, adopting chronological method comes first. Accordingly, Khalifa b. Khayyāt, gives a brief history about the *siyar* of the Prophet Muhammad at the introduction of the book. Then, by beginning from the first hijri year, he gives the important events, wars and deaths by the years. Sometimes, he refers to the people assigned by the caliphs of the period by referring to the Amīrs (Administrators) of the Hajj. He gives lists of those who died on both sides of the wars. The importance of mentioning the tribes of the deceased shows his competence in the knowledge of *nasab*. One of the highlights of his historiography is that he sometimes does not touch upon some of the events and situations that are considered to be turning points in Islamic history; and sometimes he does not go down into detail but just gives relevant narratives. For example, he doesn't mention any narrations about the selection of the Caliph which perhaps the most fundamental point of separation between Ahl al-Sunnah and Shī'a in the history of Islam.

Although he gave detailed information about The Battle of The Camel (36/656) and Şiffin cases (37/657), it is not possible to determine his views on this subject. In addition, he never mentioned the al-Mihna incident, which deeply influenced society and the scholarly environment during the 'Abbāsīd period. Isnād is also holds an important place in the methodology of history of Khalifa who was a muḥaddith at the same time. In many of the narrations he used the words *haddathanā* and *ahbaranā*.

In our study, the *siyar* section of *al-Ta'rikh* was examined in order to determine the sources of the Khalifa's historiography and has been seen that the works of Ibn Ishāk (d. 151/768) and Ibn Hishām (d. 218/833) were the main sources of this chapter. Considering Khalifa b. Khayyāt's emphasize to isnād and his reach to Ibn Ishāk's work through the mediation of Bekr b. Suleiman, it can be said that he was dominant in historiography on the sources before him. Khalifa b. Khayyāt rarely refers to Qur'anic verses and ḥadīth when describing events. He referred to the verses in only two places and ḥadīth in only five places. One of them, and perhaps the most remarkable one in the book is the Ḥadīth of the Prophet Muḥammad: "I am the guardian of whom; 'Ali is his guardian" This narration is used in the letter of Caliph Mahdī (d. 169/785) of the 'Abbāsīd to

khârijî (outer) Abd al-Salâm b. Hishâm who rebelled. The study is based on the principles outlined above. At the end of the study it is also considered that Khalifa b. Khayyât 's works should be the subject of graduate studies which should be prepared with deep readings.

Keywords: History of Islam, Historiography of Islamic History, Schools of History, Khalifa b. Khayyât, al-Ta'rikh

Halîfe b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu

Öz: Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55) Abbâsî döneminde yaşamış bir tarihçi-muhaddistir. Kaynaklarda hadisçiliğinden ziyade tarih ve nesep ilmindeki yetkinliğine atıflar bulunmaktadır. Kendisine nispet edilen eserlerden ikisi günümüze ulaşmıştır. Bunlar hadis ricaline ayrılmış *et-Tabakât* ve İslâm tarihinde hicrî 232 yılına kadar vuku bulan olayları kronolojik bir sistemle ele alan *et-Târîh* adlı eserlerdir. İkincisi, Halîfe b. Hayyât'ın tarih yazıcılığı noktasında başvurulması gereken en mühim eserdir. Buna binaen bu makalede Halîfe b. Hayyât'ın tarih yazıcılığındaki metodolojisi incelenmektedir. Çalışmanın amacı, yeni bir metot ortaya koyan müellifin tarih yazıcılığının esaslarını incelemektir. Makalede, ilk dönem tarih yazıcılığına değinilmekte ve konu karşılaştırılmalı olarak ele alınmaktadır. Halîfe b. Hayyât'ın kitabın takibini kolaylaştıran kronolojik bir üslûp benimsemesi ve özellikle savaşlarda ölenlerin listesini verme noktasında önem arz eden nesep bilgisi ve savaşlara dair anlatıların detaylı olması, onun tarih yazıcılığının esaslarını teşkil eder. Yine, bir muhaddis olarak isnadı tarih kitabına uygulayışı, Medine ve Irak tarih ekollerine mensup hocaları üzerinden kendinden önceki kaynaklara vukûfiyeti ve gerektiği yerde âyet, hadis ve şiiire başvurması Halîfe b. Hayyât'ın tarih metodolojisinin özelliklerindedir. Bu hususlar makalede örnekleriyle ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, Halîfe b. Hayyât üzerine Batı'da yapılan bir çalışmada, müellifin Emevî sempaticanı olduğu ve bu durumun onun tarih yazıcılığına etki ettiği iddia edilmektedir. Bu makalede, sözü edilen iddia, *et-Târîh* adlı eseri bütünüyle incelemek suretiyle ele alınmış ve iddianın bazı aleyhte rivayetlerin bulunması sebebiyle geçerli olamayacağı sonucuna varılmıştır.

Özet: Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri ve âlimlerin buluşma noktası olan Basra'da yetişmiş ve ilmî mesâisini bu şehirde sürdürmüştür. Dedesi ve babasının hadis ilmiyle meşgul olması, Halîfe b. Hayyât'ın ilmî serüvenine erken yaşta başlamasına ve ilk eğitimini hadis alanında almasına vesile olmuştur.

Âlimler, ilk dönemlerde çalışmalarını birbiri ile ilintili ilim sahalarında sürdürmüşlerdir. Halîfe b. Hayyât'ın ilmî çalışmaları da bu minval üzeredir. Kaynaklarda hadis ilmindeki birikimine atıflar bulunsa da Halîfe b. Hayyât'ın esas uzmanlık alanı tarih ve nesep ilmidir. Eserleri ve sonraki kaynaklarda ona yapılan atıfların büyük oranda tarihî olaylar, nesep bilgisi ve vefeyâta dair olması bu konulardaki birikimini ortaya koymaktadır.

Halîfe b. Hayyât, Abbâsî halifeleri Me'mûn (813-833) ve Mu'tasım (833-842) dönemlerinde yaşamıştır. Bu dönem, Mihne olayının vuku bulduğu ve özellikle hadis âlimlerine yönelik baskının arttığı bir dönem olması hasebiyle önemlidir. Halîfe b. Hayyât, doğrudan muhalifler arasında yer almasa da Mu'tezile'ye karşı bir münazaraya katılması onun durduğu yere dair ipuçları sunmaktadır.

Basra'nın ilmî ortamı, Halîfe b. Hayyât'ın geniş bir hoca-talebe ağından istifade etmesini sağlamıştır. Hadis alanında istifade ettiği hocalarının yanında, esas yetkin olduğu tarih alanında dönemin önemli tarihçileri olan hocaları aracılığıyla önceki dönem tarih bilgi ve anlayışını elde etme imkânı bulmuştur. Cerh ve ta'dil âlimleri tarafından güvenilirliği teyit edilen Halîfe b. Hayyât'a nispet edilen eserlerden iki tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri İslâm tarihinin en eski tabakat eserlerinden olan *et-Tabakât*; diğeri ise İslâm tarih yazıcılığına yeni bir metot kazandırdığı kitabı *et-Târîh*'tir.

Bu çalışma, Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târîh*'i üzerinden ortaya konulabilecek olan tarih yazıcılığı metodunun esaslarını ele almaktadır. *et-Târîh*, İslâm tarih yazıcılığında kronolojik yazım türünün ilk örneği olması açısından mühim olup bugüne kadar herhangi bir müstakil çalışmaya konu edilmemiştir. Halîfe b. Hayyât ile alakalı devam eden iki tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak doğrudan onun tarih metodolojisini ele alan bir çalışma tespit edilememiştir. Diğer taraftan Batı'da, Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târîh*'indeki bazı rivayetlere binâen, onun Emevî sempatzanı olduğunu iddia eden bir çalışma yapılmıştır. Carl Wurtzel'in doktora tezi olarak hazırladığı "Khalifa ibn Khayyat's History on the Umayyad Dynasty (660-750)" adlı çalışma, Halîfe b. Hayyât'ın hayatını, kısmen de olsa tarih yazıcılığını ve eserindeki dinî-politik rivayetleri incelemiştir. Wurtzel, Muâviye'nin (ö. 60/680) Yezîd'e (ö. 64/683) biat almak istemesi olayında İbnü'z-Zübeyr (ö. 73/692) ile Muâviye'nin elçisi arasında geçen bir olayı Belâzürî (ö. 279/892-93) rivayetiyle karşılaştırmak suretiyle, Halîfe b. Hayyât'ın Emevî sempatzanı olduğu sonucuna varmıştır. Ancak, yer verilmesi halinde Abbâsîlerin aleyhine olan ve tarihin akışını değiştiren Mihne gibi bir olaya kitabında yer vermeyen Halîfe b. Hayyât'ın bu tür tasarruflarını bir sempatzanlılık belirtisi olarak değil; tarih yazıcılığının bir özelliği olarak kabul etmek kanaatimizce daha uygun olacaktır.

Halîfe b. Hayyât'ın tarih yazıcılığının esaslarının başında kronolojik usulü benimsemesi gelir. Buna göre, Halîfe b. Hayyât, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) siyerini oldukça muhtasar bir şekilde kitabın girişinde ele alır. Ardından hicrî birinci yıldan başlayarak her yıl gerçekleşen önemli olayları, savaşları ve o yıl ölen kimseleri zikreder. Bazen, hac emirlerini zikretmek suretiyle ele aldığı dönemin halifesinin görevlendirdiği kişilere atıfta bulunur. Savaşlarda iki taraftan da ölenlerin listelerini verir. Ölenlerin mensup oldukları kabileleri zikretmeye özen göstermesi nesep ilmindeki yetkinliğini göstermektedir. Onun tarih yazıcılığının dikkat çekici noktalarından birisi de İslâm tarihinin dönüm noktaları sayılan bazı olay ve durumlara bazen hiç değinmemesi, bazen de sadece ilgili rivayetleri serdedip detaya inmemesidir. Örneğin, İslâm tarihinde Ehli Sünnet ile Şîa arasında belki de en temel ayrılık noktası olan Halife seçimi konusunda hiçbir rivayete yer vermez. Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) hakkında nispeten detaylı bilgi vermişse de bu rivayetlerden onun bu konudaki görüşlerini tespit etmek pek mümkün değildir. Bunun dışında Abbâsî döneminde toplumu ve ilim dünyasını derinden etkileyen Mihne olayına ise hiç değinmemiştir. İsnad, aynı zamanda bir muhaddis olan Halîfe b. Hayyât'ın tarih metodolojisinde önemli bir yer tutar. *et-Târîh*'in büyük bölümünün isnadlı olması bu durumu destekler. O gerek kitapları vasıtasıyla gerek şifahi olarak istifade ettiği hocalarına atıfta bulunmuştur. Rivayetlerin birçoğunda haddesenâ ve ahberenâ gibi rivayet lafızlarını kullanmıştır.

Çalışmamızda Halîfe'nin tarih yazıcılığındaki kaynaklarının tespiti amacıyla *et-Târîh*'in siyer kısmı incelenmiş, İbn İshak (ö. 151/768) ve İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) eserlerinin bu bölümün esas kaynakları olduğu görülmüştür. İbn İshak'ın eserine Bekr b. Süleymân aracılığıyla ulaşan Halîfe

b. Hayyât'ın isnada verdiği önem de göz önünde bulundurulduğunda, tarih yazıcılığında kendinden önceki kaynaklara olan hakimiyetinin öne çıktığı söylenebilir. Halîfe b. Hayyât, olayları anlatırken âyet ve hadislerle nadiren başvurur. Âyetlere iki yerde atıf yapan Halîfe, hadise ise beş yerde müracaat etmiştir. Bunlardan biri ve belki de eserde en dikkat çeken, Hz. Peygamber'den rivayet edilen “Ben kimin mevlâsıysam; Ali de onun mevlâsıdır.” şeklindeki rivayettir. Bu rivayet, Abbâsî Halifesi Mehdî'nin (ö. 169/785) isyan eden Haricî Abdüsselâm b. Hişâm'a yazdığı mektupta kullanılmıştır. Çalışma, yukarıda özetle zikredilen esaslar üzerine bina edilmiştir. Çalışma sonunda Halîfe b. Hayyât'ın ve eserlerinin derinlikli okumalarla hazırlanacak lisansüstü çalışmalara konu olması gerektiği de görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İslâm Tarih Yazıcılığı, Tarih Ekolleri, Halîfe b. Hayyât, et-Târîh

GİRİŞ

Bir tarihçi-muhaddis olan Halîfe b. Hayyât, özellikle kendisinden sonraki dönemlerde tarih ve nesep ilmindeki yetkinliğine yapılan atıflar açısından önemlidir. Günümüze ulaşan iki eseri, *et-Tabakât* ve *et-Târîh*, Halîfe b. Hayyât'ın tarihçiliğine ışık tutmaktadır. Özellikle zikredilen ikinci eser, kronolojik tarih yazımının İslâm dünyasındaki ilk örneği olması hasebiyle kıymetlidir. Bu eseriyle ilk dönem İslâm tarih yazıcılığına yeni bir metot ekleyen Halîfe b. Hayyât'ın tarih metodunun esaslarının tespit edilmesi dönemin telif mantığını anlamak açısından da önemlidir.

Ülkemizde Halîfe b. Hayyât'ın tarih yazıcılığını inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Halîfe b. Hayyât ile alakalı iki yüksek lisans tezi hâlihazırda devam etmektedir. Bunlardan biri, Mehmet Nezir Dinç'in “Halîfe b. Hayyât'ın (160-240/776-854) Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği” adlı tezidir. Diğer tez ise, Adem Karaaslan'ın “Halîfe b. Hayyât'da Sahâbe Bilgisi” başlıklı tezidir. Her iki tez de bitmediği için değerlendirme şansımız olmamıştır. Bunun dışında Halîfe'nin eserlerine kısaca değinen iki makale bulunmaktadır. Bunlar, Nagihan Yanar'ın “Halîfe b. Hayyât ve Hadis ilmindeki Yeri” makalesi ile, Adem Karaaslan'ın “Halîfe b. Hayyât'ın Eserlerinde Sahâbe Olarak Gözüken Bazı Kimseler” başlıklı makalesidir. Bu makaleler, Halîfe'nin eserlerine direkt olarak yönelmedikleri için eser hakkında muhtasar bilgi vermişlerdir. Yukarıda zikredilen çalışmalarda, yazarların en çok yararlandıkları kaynaklardan biri Ekrem Ziyâ el-Umerî'nin *et-Târîh*'i neşrederken hazırladığı mukaddimesidir. Gerçekten Umerî, müellif ve kitabı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târîh* adlı eseri, Arap ilim dünyasının olduğu kadar Batılı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Batı dünyasında eserle alakalı olarak yapılan bir çalışma, Carl Wurtzel'in Yale University'de hazırladığı, “Khalifa ibn Khayyat's History on the Umayyad Dynasty (660-750)” başlıklı doktora tezidir. Wurtzel, giriş kısmında Halîfe b. Hayyât'ın hayatını, tarih yazıcılığını, rivayetlerinin dinî-politik özelliklerini inceledikten sonra eserde Emevî ve Abbâsîlere olan yaklaşımı üzerinde durmaktadır. Yazar burada, Halîfe b. Hayyât'ın Emevîlere sempatisi olduğuna dair iddiasını müellifin eserinde yer verdiği bazı rivayetlerle temellendirmeye çalışmaktadır. Çalışmamızda, Wurtzel'in iddiası muhtasar bir şekilde ele alınmaktadır. Bu iddia, Halîfe b. Hayyât'ın tarih metodolojisine yapacağı etki açısından önemlidir. Wurtzel'in eserdeki birtakım rivayetleri seçmeci bir tavırla ele alması; bununla birlikte Wurtzel'in iddiasının tersini göstermeye yarayacak rivayetlerin bulunması böyle bir iddiayı öne sürmeyi zorlaştırmaktadır. Bunun dışında, Batı'da yapılmış bir diğer çalışma ise 2016 yılında tamamlanan Tobias Andersson

tarafından The University of Edinburgh'da yapılan "Early Sunni Historiography: A Study of the Tarikh of Khalifa b. Khayyat" adlı doktora tezidir. Çalışmada Halîfe b. Hayyât'ın hayatı, yaşadığı ortam ve genel olarak *et-Târîh* adlı eseri incelenmektedir.

1. HALİFE b. HAYYÂT'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta olup Basra'da doğduğu bilinmektedir. Zehebî (ö. 748/1348) Halîfe b. Hayyât'ın öldüğünde seksen yaşlarında olduğunu söylemek suretiyle ömrünü zikreden ilk müelliftir.¹ Doğum tarihi bilinmemekle beraber Zehebî'nin verdiği bu bilgi dikkate alınırsa, hicrî 160/777 yılı civarında dünyaya geldiği kabul edilebilir. Tam ismi Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Ebû Hübeyre Halîfe b. Hayyât² el-'Ufurî el-Leysî'dir.³ Lakabı Şebâb'tır.⁴ Bu lakabın kendisine neden verildiği bilinmemektedir. Kaynaklarda ailesinin 'Ufur adı verilen bir boyayı alıp sattığı⁵ veya bu adla bilinen bir Arap kabilesinin koluna mensup olduğu için 'Ufurî nisbesiyle tanındığı⁶ kaydedilmektedir.⁷ Temîmî⁸ ve Bâhilî nisbeleriyle de anılmıştır.⁹

Halîfe b. Hayyât'ın ailesi ilimle meşgul olmuş bir ailedir. Babası Hayyât b. Halîfe'nin ilmî hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte sikâ bir ravi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰

Halîfe b. Hayyât'ın dedesi Ebû Hübeyre Halîfe b. Hayyât (ö. 160/775)¹¹ Ehl-i Hadis'tendi.¹² Fakih ve muhaddis tâbiî Amr b. Şuayb (ö. 118/736)¹³ ve hadis hafızı tâbiî Hümejd et-Tavîl'den (ö.

¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî *et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1981), 11: 473; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, 2. Bs (Riyad: Daru Taybe, 1405/1985), 13.

² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1372/1952), 3: 405.

³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî *et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995), 2: 457; Ebû Muhammed Afifüddin Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yânî'd-dehr* (Cidde: Dâru'l-minhâc, 1428/2007), 2: 504.

⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru ulemâ'î'l-emsâr*, thk. Mecdî b. Mansûr (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995), 191.

⁵ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1400/1980), 8: 467.

⁶ Ebû Bekr Ahmed el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-müttefik ve'l-müfterik* (Beyrut: Dâru'l-kâdirî, 1417/1997), 871.

⁷ Mustafa Fayda, "Halîfe b. Hayyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 301.

⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1: 551.

⁹ Fayda, "Halîfe b. Hayyât", 15: 301.

¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 231.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu't-târîhu'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1425/2005), 3: 191.

¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 269.

¹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 191.

143/760) hadis rivayet etmiştir.¹⁴ Kendisinden ise, hafız ve musannif Amr b. Mansûr,¹⁵ muhaddis ve fakih Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812),¹⁶ *el-Müsned* adlı eserin sahibi, Basralı hadis hâfızı Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 204/819)¹⁷ gibi önemli muhaddisler hadis almıştır.

Halife b. Hayyât'ın vefat tarihi konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Asâkir (ö. 571/1176), Zehebî,¹⁸ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Hacer (ö. 852/1449)¹⁹ 240, İbn Zebr (ö. 379/989)²⁰ ve Bağdatlı İsmâil Paşa²¹ ise onun 246 yılında öldüğünü söylemiştir.²² İbn Hallikân'a (ö. 681/1282) göre ise vefat tarihi 230 yılının Ramazan ayıdır.²³

O halde vefatı için tarihçilerin görüşleri 230, 240, 246 seneleridir. Ancak Halife b. Hayyât, *et-Târîh* adlı kitabında 232 yılının olaylarına değinmesi ve *et-Tabakât* adlı kitabında en son vefat tarihi 236 olan bir kişi hakkında bilgi vermesi nedeniyle vefat tarihinin 230 olması mümkün görünmemektedir.²⁴ Çalışmalarında vefat tarihi 236 olan bir kişi hakkında bilgi vermesi ve 240 tarihinden sonraki olayların yer almaması gibi hususlar, vefatının 240 yılı olduğu rivayetlerini güçlendirmektedir.

1.2. Yaşadığı Dönem

Halife b. Hayyât, hayatını hicrî II. yüzyılda Basra'da sürdürmüştür. Basra şehri, Hz. Ömer'in emriyle hicrî 14 (635) yılında Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) tarafından askerî amaçlarla kurulmuş,²⁵ Hz. Osmân'ın şehadeti (35/656), Cemel Vak'ası (36/656), İbnü'l-Eş'as Olayı (ö. 81/714) gibi önemli olaylarda ismi geçmiş bir şehirdir. Bunun yanında ilmî açıdan ise birçok âlimin istifade etmek için geldiği bir şehir konumundadır.

Halife b. Hayyât'ın yaşadığı dönemde Abbâsîler şehre hâkim olmuşlardı. Hayatı büyük oranda Me'mûn (813-833) ve Mu'tasım (833-842) dönemlerine denk gelmektedir. Her iki halifenin de dönemleri Mu'tezile'nin özellikle Halku'l-Kur'ân düşüncesinin etkisi altında geçmiştir. Bu konuda Halife b. Hayyât'ın nasıl bir tutuma sahip olduğu, Mihne sürecinde sorgulanıp

¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 269.

¹⁵ Vefat tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Zehebî, Amr b. Mansûr'un kuvvetli bir hafızaya sahip olduğunu ve Nesâî'nin kendisinden birçok hadis rivayet ettiğini söylemektedir. Zehebî, *Siyer*, 11: 382.

¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3: 191.

¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 269.

¹⁸ Zehebî, *Mizanü'l-i'tidal*, 2: 457.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1: 551.

²⁰ Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Zebrü'r-Reb'i ed-Dımaşki, *Târîhu mevlidî'l-ulemâ ve vefeyâtihim*, Riyad (Dâru'l-'Âsime, 1410/1989), 540.

²¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Mektebetu't-türâsi'l-Arabî, ts.), 2: 550.

²² Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 13 (Nâşirin mukaddimesi).

²³ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân* (Beyrut: Daru Sadr, ts.), 2: 244.

²⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 14 (Nâşirin mukaddimesi).

²⁵ Emîn el-Kudât, *Medresetu'l-hadis fi'l-Basra hatta el-karnî's-sâlisî'l-hicrî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1998), 23.

sorgulanmadığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda geçen şu rivayet Halîfe'nin Mu'tezile'ye muhalefet ettiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Ahmed b. Riyâh adında biri Basra'ya kadı olarak atanınca, bazı Mu'tezilîler ile münazara yapması emredilir. Bunun üzerine Basra'nın önemli ilim adamlarından olan Halîfe b. Hayyât, Ebû Rabî ez-Zehrânî ve Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî' ile birlikte bu münazaraya gider.²⁶ Olayın sonrası ile alakalı bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu rivayet Halîfe b. Hayyât'ın Mu'tezile'ye muhalif olduğunu gösterir. Mu'tezile ile yapılacak bir münazaraya davet edilmesi ilim erbabından sayıldığı göstermesi bakımından mühimdir. Ekrem Ziyâ el-Umerî, bu rivayetten hareketle Halîfe b. Hayyât'ın toplumda bilinmeyen ve münzevi bir hayat süren biri olmadığını aksine toplumun ve ilim dünyasının sorunlarına duyarlı bir âlim olduğunu söylemektedir.²⁷ Sonuç olarak, Halîfe b. Hayyât'ın yaşadığı dönem özellikle Mihne dönemine denk geldiği için siyâsî açıdan çalkantılı bir dönem olarak kabul edilebilir.

1.3. Eğitim Hayatı

Halîfe b. Hayyât, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilim yolculuğuna çıkmamıştır. Bunda Basralı olmasının payı vardır. Zira o dönemde Basra, önemli bir ilim merkezi ve âlimlerin uğrak yerlerinden biriydi. Halîfe b. Hayyât, ailesinden ve Basra şehrindeki âlimlerden başta kıraat olmak üzere Kur'an ilimleri, hadis, ahbâr ve ensâb öğrenmiştir.²⁸ İmam Zehebî, Halîfe'nin hocalarını şöyle sıralar: Babası Hayyât b. Halîfe, Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798), İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813).²⁹ Bunun yanında Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târîh*'inde rivayet ettiği tarih hocalarından bazıları şunlardır: Vehb b. Cerîr'den Cemel Olayı ve Basra'daki Hâricî Olayları gibi konularda rivayette bulunmuştur. Ali b. Muhammed, Ebû Ma'şer, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Hişâm el-Kelbî, Ebu'l-Yakzân, el-Velîd b. Hişâm, Abdullah b. Lehî'a diğer hocalardır.³⁰

1.4. Talebeleri

Halîfe b. Hayyât'ın öğrencileri arasında Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve Abdân el-Ahvâzî³¹ bulunmaktadır. Zehebî, "Hadisleri bize Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned*'inde gelir." demiştir. Ayrıca kendisinden hadis rivayet eden muhaddisler arasında Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân en-Nesevî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mûsâ b. Ziyâd el-Ahvâzî, Ebû Bekr b. Ebû Âsım, Ya'kub b. Şeybe ve Ebû Abdurrahmân Bakî b. Mahled de bulunmaktadır. Bakî b. Mahled, *et-Târîh*'in râvisidir. O, *et-Tabakât*'ı da ondan almış; ancak *et-Tabakât* bize onun yoluyla gelmemiştir. *Tabakât*'ı Mûsâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ et-Tüsterî (ö. 307/920) Halîfe'den rivayet etmiştir. O *Târîh*'i de rivayet etmiş ancak bize ulaşmamıştır.

Kaynaklarda Halîfe b. Hayyât'ın hocaları ve talebeleriyle olan ilmî birlikteliğine dair bir bilgi bulunmaz. Bu sebeple onun en çok mülazemet gösterdiği hoca ve talebelerine dair çıkarım

²⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî' ed-Dabbî, *Ahbârü'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 2: 175.

²⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 8 (Nâşirin mukaddimesi).

²⁸ Fayda, "Halîfe b. Hayyât", 15: 301.

²⁹ Zehebî, *Siyer*, 11: 473.

³⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 11-78 (Nâşirin mukaddimesi).

³¹ Zehebî, *Mizanü'l-İtidal*, 2: 457.

yapma imkânı yoktur. Ancak, yaşadığı dönemde önemli bir ilim merkezi olan Basra'daki ilmî ortamdan yeterince faydalanmış, geniş bir hoca-talebe ağına sahip olması da onun ilim için Basra dışına çıkmamasına etki etmiştir denilebilir.

1.5. İlmî Şahsiyeti

Halîfe b. Hayyat, tarihçi vasfının yanında hadisçiliğiyle de tanınan biri olmuştur. Bu sebeple, onun ilmî kişiliğine bu iki ilmin yön verdiğini söylemek mümkündür. Buna binaen, bu başlık altında ilmî kişiliğinden kastımızın hadisçiliği olduğunu söylememiz gerekir. Tarihçiliği makalenin ikinci kısmında inceleneceği için, burada hadisçiliği ele alınacaktır.

Halîfe b. Hayyât hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin ta'dîl ifadeleri bulunmakla birlikte Halîfe'yi eleştirdikleri noktalar da mevcuttur. İbn Hibbân (ö. 354/965), tarih ve nesep bilgisine vurgu yaptığı Halîfe'nin rivayette mütkin olduğunu söyler.³² İbn Adî (ö. 365/976), *müstakîmu'l-hadis* ve *sadûk* ifadelerini kullanır ve Halîfe'nin hadis ilminde önemli bir yeri olduğunu zikreder.³³ Bu kaynakların öncesinde bir cerh ve ta'dîl âliminin onun tevsikine dair bir ifade kullandığını tespit edemedik. Zehebî'nin Hafız diye bahsettiği bir âlim hakkında bu kadar muhtasar ta'dîl lafızlarının kullanılmasının sebepleri ayrıca araştırılmalıdır. İlk bakışta Halîfe b. Hayyât'ın tarihçiliği sebebiyle böyle bir durumun söz konusu olduğu düşünülebilir. Zira her ne kadar ilk tarihçiler muhaddis olsalar da onların tarihi rivayetlerdeki tesahülleri muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Ancak Halîfe b. Hayyât'ın eleştirildiği noktalarda tarihçiliğine herhangi bir vurgunun olmaması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Halîfe ilmî birikimine rağmen birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bunlardan birinde İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938), babasına Halîfe b. Hayyât'ın durumunu sorduğunu; babasının “Ondan rivayet etmem, çünkü o hadis rivayetinde güçlü biri değildir. Onun müsnedinden³⁴ üç hadis yazıp Ebu'l-Velîd'e getirdim. O, bu rivayetlerin kendisinin olmadığını söyledi. Ona, bunları Şebâb el-'Uşfurî'nin kitabından aldım dediğimde sakinleşti ve bir şey demedi.” şeklinde cevap verdiğini aktarır.³⁵ Bu rivayet, eğer kaynaklarda bahsedildiği üzere Ebû Hâtîm'in Halîfe'den rivayet etmesine sebep olmuş ise Ebû Hâtîm'in (ö. 322/933-34) bu tutumunun anlaşılması zordur. Zira söz konusu rivayette Halîfe b. Hayyât'a bir tenkit değil, Ebû'l-Velîd'in aslındaki rivayetleri ezberlememesi veya en azından kontrol etmeksizin onu eleştirmesi sebebiyle, Ebû'l-Velîd'in eleştirilmesi gerekir.

³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 233.

³³ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 3: 517.

³⁴ Bu ifadedeki “müsned” tabirinden kastın Halîfe'ye ait bir hadis kitabı olup olmadığına dair net bir bilgi yoktur. Çünkü bu kitabın Ebû'l-Velîd ile geçen olayı anlatan rivayet dışında bahsi geçmemektedir.

³⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 378. (Kitabın aynı sayfasında bu rivayete dipnot düşen muhakkik şunları söyler: Ebû'l-Velîd'in kızgınlığının geçmesi, onun Halîfe'yi yalanlamadığı manasına gelir. Muhtemeldir ki Halîfe, Ebû'l-Velîd'in aslından birçok hadis almıştır. Bu kendisine getirilen üç hadis ise onun ezberlemediği hadislerdendir. Hadisler okununca kendisinden rivayet edilmesine kızmış, ancak bu hadisleri, Halîfe'nin kendisinden rivayet ettiği aktarılmış Ebû'l-Velîd, bu hadislerin aslında olup ezberlemediği hadislerden olduğu kanaatine varmıştır. Ebû Hâtîm'in “gayru kaviy” ifadesi de bu sebeple söylenmiş olmalıdır).

Bir diğerk rivayette Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'ye bir mektup getiren Halîfe'nin, Alî b. Medîni'nin (ö. 234/848-49) Yahya b. Ma'î'n'den (ö. 233/848) rivayet etmemesini söylediğini ifade edince, o kızar ve "nasıl olur da ondan rivayeti bırakırım!" der. Bu rivayeti değerlendiren İbn Adî ise, bu rivayeti nakleden Kudeymî'ye dikkat çekmiş, onun ise Halîfe ile kıyaslanmayacak biri olup Halîfe'nin hadis ravilerinde daha müteyakkız biri olduğunu ifade ederek bu rivayetin sıhhati konusundaki şüphelerini dile getirmiştir.³⁶

Son rivayetle bağlantısına dair bir ifade bulamadığımız başka bir rivayette ise Alî b. Medîni, "Halîfe hiç rivayette bulunmasaydı kendisi için daha iyiydi." der.³⁷ Zikredilen son iki rivayeti ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira ilk rivayette olayı nakleden ravinin güvenilir olmaması rivayete hâle getirirken, ikincisinde de Alî b. Medîni'nin "Şebâb b. Hayyât'ın evinde sanki hadis yüklü bir ağaç vardır."³⁸ ifadesi, onun Halîfe'yi bu denli sert bir şekilde eleştirmesini kabul etmemizi zorlaştırmaktadır. Diğerk taraftan, âlimler arasında kişisel sorunların bulunabileceği ihtimali de akılda tutulmalıdır.

Halîfe b. Hayyât'ın raviler hakkında yoğun bir cerh-ta'dîl faaliyetine girdiğini bilmiyoruz. Onun *et-Târîh* adlı eserinde ravileri zikrederken Ömer b. el-Hattâb'ın mevlası İmrân b. Ebû Âtike için "hadiste güvenilirdir/كان ثقة في الحديث" ifadesini kullandığı görülür.³⁹ *et-Tabâkât* adlı kitabında birçok raviyi zikretmesine karşın onların cerh-ta'dîl durumlarına yönelik herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Bu durumun, Halîfe'nin bir muhaddis/cerh-ta'dîl âlimi olmaktan ziyade nesep ve tarih âlimi olmasından kaynaklanması muhtemeldir.

Hadis edebiyatının Halîfe'den sonraki literatürü tarandığında her ne kadar rivayet kitaplarının bir kısmında⁴⁰ -Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* kitaplarında bulunmaz- rivayetleri bulunsa da; Halîfe'ye ricâl kitaplarında pek fazla atıfta bulunulmaması, atıf yapıldığı yerlerde ise daha ziyade *et-Târîh* ve *et-Tabâkât* adlı kitapları üzerinden tarihi olaylar, nesep ve vefeyâta dair atıflarda bulunulması⁴¹ ve hakkındaki eleştiriler, Halîfe'nin "hafız"⁴² denilecek düzeyde bir muhaddis olmadığı, onun daha ziyade tarihçi ve nesep âlimi olarak tanındığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim sonraki kaynaklara bakıldığında Halîfe'ye daha ziyade tarihi olaylar ve râvilerin vefeyâtına dair konularda atıfta bulunulduğu görülmektedir.⁴³

³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ*, 3: 517.

³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ*, 3: 517.

³⁸ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983), 8: 317.

³⁹ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 427.

⁴⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Halîfe'nin rivayetleri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Dârimî'nin *es-Sünen*'i, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı, Taberânî'nin *Mu'cem*'leri, Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde bulunmaktadır.

⁴¹ Bu bilgiye dair örnekler Halîfe'nin *et-Târîh* adlı eserine yapılan atıflar konusu işlenirken verilecektir.

⁴² Halîfe b. Hayyât hakkında bilgi veren rical kitaplarında "hafız" tabiri tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Zehebî'nin *el-Muğni fi'd-du'afâ*, *Mizanu'l-i'tidâl* ve *Tezkiretu'l-huffâz* adlı eserlerinde vardır. Zehebî, bu ifadenin ardından Halîfe hakkında ricâl âlimlerinin tenkitlerinin bulunduğunu da ifade eder. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki bilgi de muhtemelen Zehebî'den alınmıştır.

⁴³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfîî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm* (Dâru Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî, 1420/1999), 4: 5.

1.6. Eserleri

Halife b. Hayyât'a atfedilen eserler şunlardır: *Kitâbü't-Tabakât*, *Kitâbü't-Târîh*, *Kitâbü't-tabakâti'l-Kurra*, *Kitâbü Tarihi'z-zemnâ ve'l-'urcân ve'l-'murdâ ve'l-'umyân*, *Kitâbü Ecza'i'l-Kur'ân ve a'sârih ve esba'ih ve âyâtih*.⁴⁴ Bunların yanında müsned tarzında bir eseri olduğu da ifade edilmiştir. Ancak bu kitaplardan *et-Tabakât* ve *et-Târîh* dışındaki eserleri günümüze ulaşmamıştır.

Kitâbü't-Tabakât (Tabakâtü'r-ruvât): Eser zamanımıza ulaşan en eski tabakat kitaplarından biridir. Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden 3229'u erkek, 129'u kadın sahâbî olmak üzere toplam 3358 râvinin hayatını içermektedir. Eserini nesep, tabaka ve şehir esasına göre tasnif eden müellif önce Medine'den başlamış, ardından sırasıyla Kûfe, Basra, tekrar Medine, Mekke, Tâif, Yemen, Yemâme, Mısır, Mağrib-Endülüs, Şâmât (Suriye), Avâsım, el-Cezîre, Musul, Horasan, Rey, Medâin, Vâsit, Bağdat şehirlerindeki râvilere yer vermiştir. Kitabın sonunda da hadis ezberleyen kadın sahâbîler bulunmaktadır. Halife, çağdaşı olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sındaki usulün aksine ashâbî tabakalara ayırmamıştır. Hz. Ömer'in divan teşkilâtında yaptığı gibi, Hz. Peygamber'in kabilesi Hâşimoğulları'ndan başlayarak önce Kureyş'in kollarını ve bu kabilelerin mevâlîsini, ardından ensârî ve diğer Arap kabilelerini ensâb âlimlerinin benimsediği esasa göre sıralamıştır. Çocuk sahâbîlerle tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin nesillerini ise başta aşere-i mübeşşereden sahâbîlerle görüşenler olmak üzere çeşitli tabakalara ayırarak bir tasnife tâbi tutmuştur.⁴⁵

Müsned: Halife b. Hayyât'a kaynaklarda atfedilen ancak günümüze ulaşmayan eserlerinden biri *Müsnedü Halife b. Hayyât*'tır. İsmâil Paşa bu eseri *el-Müsned fi'l-hadis* olarak kaydetmiştir.⁴⁶ Eser hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Halife'nin çeşitli rivayet ve ricâl kitaplarında bulunan hadislerini toplamış ve alfabetik sırayla zikretmek suretiyle yayınlamıştır. Kitapta 101 rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin kaynakları ve sıhhat durumuna dair bir açıklama yapılmaz; râviler hakkında genellikle ilk zikredildikleri yerde bilgi verilir.

2. HALİFE b. HAYYÂT'A KADAR TARİH YAZICILIĞI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

İslâm'ın yayılma süreci, yarımada açısından oldukça önemli hadiselerin meydana geldiği bir süreç olması bakımından önem arz etmekteydi. Ancak özellikle Hz. Peygamber'in vefatı, Müslümanlar arasında onun söz ve davranışlarının tespitinin ve muhafazasının önemini ortaya çıkardı. Özellikle dinî konular başta olmak üzere hukukî, medenî, sosyal ve siyasî birçok durum, Hz. Peygamber'in hayatının ayrıntılı bir şekilde bilinmesini gerekli kılıyordu. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sözlerinin tutulduğu yazılı kayıtların önemi artmış ve bunların artması hadiste tedvin ve tasnif süreçlerini getirmiştir. Hadisleri sistemli bir şekilde toplama işinin sahâbe döneminden sonra, yani hicrî I. yüzyılın sonları ile II. yüzyılın başlarında başladığı ve hadis tedvin eden ilk kişinin de İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) olduğu tespit edilmiştir.⁴⁷ İlk siyer ve meğâzî kitaplarının da hadislerin tedvin, tasnif çalışmalarının yapıldığı bu süreç içinde vücuda geldiği

⁴⁴ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 1417/1996), 283.

⁴⁵ Fayda, "Halife b. Hayyât", 15: 301.

⁴⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Mektebetü't-türâsî'l-Arabî, ts.), 1: 350.

⁴⁷ Mustafa Zeki Terzi, *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi*, (Öğretim Üyeliği Tezi, Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü, 1981), s. 12.

anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmaların hadis çalışmalarından farklı bir usul izlenerek yapılmış olması önemlidir. Hadis naklinde göz önünde bulundurulmuş birçok husus tarihe dair haberlerin naklinde de dikkate alınmakla beraber tarihçilerin kronoloji ve mekâna önem vermesi gerekiyordu.⁴⁸

Siyer ve meğâzî türünden eser telif eden birçok müellif zikredilmişse de bunların az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ebân b. Osman (ö. 105/723), İbn Şihâb ez-Zührî bilinen ilk siyer müelliflerindedir. Daha sonra Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) ile Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) isimleri zikredilebilir. Özellikle hicrî II. yüzyılın ilk yarısının siyer ve meğâzî eserleri bakımından oldukça verimli bir dönem olduğu kaydedilmektedir. Bu sıralarda telif edilmiş olan İbn İshak’ın (ö. 151/768) eseri, siyer kitaplarına günümüzde bilinen şeklini vermiş olması hasebiyle önem arz etmektedir.⁴⁹ Ayrıca Vâkîdî (ö. 207/823) ve İbn Sa’d’ın eserleri, tarihçilik anlayışının geliştiği bir dönemde yazılan önemli eserlerdendir.

Kronolojik ve kapsamlı tarih türünden eserlerin III. Yüzyılın başlarına doğru telif edilmeye başlandığı, ilk iki yüzyıl İslâm tarihi eserlerinin ise yoğun olarak siyer ve meğâzî formunda telif edildikleri görülmektedir. Bu tür eserler, başından itibaren sadece Hz. Peygamber’in savaşlarını değil, onun biyografisini de kaydetmekteydi.⁵⁰ Hatta bu dönemlerde yazılan tarih kitaplarının müellifleri mübtede (yaratılış), fütûh,⁵¹ nesep ilmi, Yemen ve Benî İsrail tarihi ile de ilgilenmişlerdir. Ancak son iki konuyla alakalı kitapların menkıbevî bilgiler içermeleri ile yer ve zaman unsurlarından mahrum olmaları gibi nedenlerle tarih ilmine uygun olmadıkları ifade edilmiştir.⁵² Bu bilgilerden hareketle ilk iki yüzyılda henüz başlangıç ve teşekkül aşamasında olmakla beraber siyer ve meğâzî kitaplarının yanı sıra belli bir hadise veya bölgeyi konu edinen özel tarih, tabakat ve fütûh kitaplarının da mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Tarih kelimesinin bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlanması ise hicrî II. Yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Önceleri tarih yerine *ahbâr*, tarihçi yerine *ahbârî* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. İslâm tarihinde tarih adının kullanıldığı ilk kitap ise Avâne b. Hakem’in (ö. 147/765) *Kitâbü’t-Târîh* adlı eseridir.⁵³

Yukarıda kısa bir tarihi verilen İslâm tarih yazıcılığının bir diğer yönü ise eserlerin ortaya çıktığı coğrafyalara göre şekillenebilmesidir. Örneğin Medine Tarih Ekolü, Irak Tarih Ekolü ve Mısır Tarih Ekolü gibi. Bu tarih ekollerinden Medine ve Irak ekolleri İslâm tarih yazıcılığının taşıyıcı kolonlarını oluşturmuştur. Medine Tarih Ekolü tarih yazıcılığının temelini teşkil ederken, Irak Tarih Ekolü Medine Tarih Ekolünün geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiş bir taşıyıcısı konumdadır.⁵⁴ Medine Tarih Ekolünün temelinde otorite zinciri tarafından doğrulanabilen bir sistem

⁴⁸ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998), 21.

⁴⁹ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay. 2009), 37/321.

⁵⁰ Mustafa Fayda v.dğr., *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, çev. Nadir Özkuyumcu (Manisa: yy, 1995), 22.

⁵¹ Fayda, *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, 27.

⁵² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 19.

⁵³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 10.

⁵⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 20-21.

olan isnat faaliyetleri yer almaktaydı.⁵⁵ İlk dönem tarih yazıcılığında ravi kendi görüşlerini nakledeceği habere ekmeden, haberin bütün versiyonlarını toplar ve naklederdi. Tarihçi de ilk dönemde bu versiyonları getiren kişilerin ahlâkî karakterleri hakkında yorum yapar ve haberin doğruluğunu tespit etmeye çalışırdı. Böylece ilk dönemde bir haberin tüm versiyonları düzenli tarih yazımı ile uğraşan kişilere iletilmiş ve onlar tarafından elekten geçirilerek tarihin ham maddesi oluşturulmuştur.⁵⁶

Irak tarih ekolü ise tarih yazıcılığında derin tesirlere sahiptir. Kûfe ve Basra merkezli gelişen bu ekol, bu iki şehrin ilmî bakımdan kozmopolit bir yapıya sahip olması sebebiyle Medine ekolünü geride bırakmıştır. Irak bölgesinde bulunan şehirlerde çok sayıda Arap kabilesinin yanı sıra sonradan Müslüman olan mevâlfın bulunması bu bölgede kültürel bir zenginlik meydana getirmiştir. Ayrıca bu bölgenin Helenizm, Fars, Arap hatta Hint kültürlerinin bulunduğu bir nokta olması bu ekol içinde ortaya konan eserlerin içeriğinin de çeşitli olmasını sağlamıştır.⁵⁷ Sonraki süreçte Medine ekolü ile birleşen Irak Tarih ekolü uzun yıllar etkisini kaybetmemiştir.⁵⁸

İlk iki yüzyıla ait kitapların teşekkülünde kullanılan önemli bir usul isnaddır. Ortaya çıkışı hicretin I. yüzyılının son çeyreği olarak belirlenen isnad sistemi, dinî metin olsun veya olmasın herhangi bir haberi alırken birden fazla şahidin bulunmasını ifade etmektedir. İlk iki yüzyılda kaynaklarda yer alan malzemeler incelendiğinde, kitapların isnadlarında yazılı malzemeye dayandıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte yazılmış olan eserlerin tamamının sadece şifahî olarak dolaşan haberlerden meydana gelmediği, bilakis yazarlarının isnadlarında dayandıkları yazarların isimlerine de yer verdikleri görülmektedir. Dönemin tarih yazıcılığına dair problemlerden birini de isnad meselesi teşkil etmektedir. İlk yüzyıllarda kitaplar veya kitaplardan bölümler herhangi bir nakil hakkı olmadan nakledilebilmekle beraber ilk yüzyılda bu şekilde yapılan nakilciliği caiz görmeyenlerden ve naklin caizliği hususunda meydana gelen görüş ayrılığından söz edilmektedir.⁵⁹

Tarihî bilgileri kronolojik olarak sıralama usulünün ilk tarih kitaplarından itibaren uygulanageldiği bilinmektedir. Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve Vâkıdî eserlerinde kronolojik sıralama uygulayan müelliflerdendir.⁶⁰ İlk dönem müelliflerinin önemli bir özelliği de malzeme toplama konusunda tenkitçi davranmamaları, görüşlerine uyan veya uymayan her türlü malzemeyi kitaplarına almalarıdır. Nitekim bu dönemde hâkim olan tarihçilik anlayışı rivayetçi (nakilci) tarihçiliktir. Sonraki dönem tarihçilerine seçme ve karşılaştırma imkânı sunması bakımından malzemenin çeşitliliği önemi haiz bir konudur. Özellikle hadisçi tarihçilerde görülen çeşitli rivayetleri yorum-suz olarak alma usulü, olaylarla ilgili haberlerin olduğu gibi, yorumlarla tahrif edilmeden

⁵⁵ Nisar Ahmed Faruqi, "İlk Dönem İslâm Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler", *Bilimname Dergisi* 10/1 (2006): 185.

⁵⁶ Faruqi, "İlk Dönem İslâm Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler", 187.

⁵⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 31; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 36.

⁵⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 31.

⁵⁹ Fayda, *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, 5-7; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008), 73.

⁶⁰ Fayda, *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*, 30.

zamanımıza gelmesine imkân sağlamıştır.⁶¹ Avrupalı araştırmacılar tarafından İslâm tarihçilerinin kuru bir üslûp ve eleştirisiz bir metot izlemiş olmaları eleştirilen bir husus olmuşa da⁶² rivayetçi tarih anlayışının günümüzdeki tarih anlayışının gelişmesine imkân sağladığı bir gerçektir. Hatta ilk dönem tarihçilerinin her türlü haberin içeriğine dokunmaksızın nakletmeleri, kendilerine has bir objektiflik anlayışı olarak değerlendirilmiştir.⁶³

3. HALİFE b. HAYYÂT'IN TARİH YAZICILIĞI

Halîfe b. Hayyât'ın, İslâm tarih yazıcılığına getirdiği en önemli yenilik, “kronoloji” olarak isimlendirilen tarih metodunu kullanmasıdır. Bu metot kullanıcıya olayları, oluş sırasına göre tarihî akışı içinde kaydetme kolaylığı sağlamıştır. Bu metot ile olaylar tarihsel sıra ve bir konu bütünlüğü içerisinde verilebilmektedir. Böylece kronolojik metodun muhtevası düşünüldüğünde, İslâm tarih yazıcılığında bu metodu ilk olarak Halîfe b. Hayyât'ın kullandığı görülmektedir. Halîfe'nin bu metodu kullanma şekli ve kendinden önceki tarih yazıcılığından farkını anlamak için onun *et-Târîh* adlı eserinde ve Halîfe'nin selefi olan bazı İslâm tarihçilerinin eserlerinde benzer olayların nasıl nakledildiğini mukayese etmek gerekmektedir.

Halîfe b. Hayyât'ın kronolojiyi kullanma şekli “yıl esaslı” bir dönemlendirme şeklindedir. Bu usul, yaşadığı asırda karşılaşılan ilk usuldür ve sonraki süreçte birçok İslâm tarihçisini etkileyecektir.⁶⁴ Halîfe b. Hayyât'ın kronoloji usulünü anlamak için kitabındaki rivayetler, ilk olarak İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* ve Vâkîdî'nin *Kitabu'l-Megâzi*'si ile mukayese edilecektir. Bu mukayeselerden sonra Halîfe'nin usulü, çağdaşı olan İbn Habîb'in *Muhabber*'indeki usul ile mukayese edilecektir.

İbn Hişâm'ın eseri ile mukayesede dikkat edilmesi gereken ilk husus, İbn Hişâm'ın ele aldığı konulardır. İbn Hişâm'ın eseri baştan sona Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar geçen olayları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu nedenle Halîfe b. Hayyat ile mukayese edildiğinde dikkat çeken ilk fark kitapta yer verilen konulardır. İbn Hişâm'da Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce gerçekleşen Akabe biatları ayrıntılı bir şekilde İbn Hişâm'ın elindeki tüm rivayetlerle anlatılırken,⁶⁵ Halîfe b. Hayyât'ta ise Akabe biatlarına dair bilgiler yer almadan Hz. Peygamber'in doğumunun ne zaman olduğuna dair bilgiler kaydedilmiş ve sonra da سنة احدى من التاريخ kaydı koyularak bu senede olan olaylar başlıklar halinde aktarılmıştır.⁶⁶ Ancak Halîfe'nin

⁶¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 11.

⁶² Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, haz. Yüksel Kanar, (İstanbul: Endülüis Yayınları, 1991) 12.

⁶³ Şaban Öz, *İslâm Tarihi Metodolojisi* (İstanbul: Endülüis Yayınları, 2017), 33.

⁶⁴ Halîfe b. Hayyât'tan sonra gelen tarihçiler, bu usulü kitaplarında konuları sırlama şekli ile uygulayacaktır. Örneğin Taberî eserinde Medine'ye Hicret öncesinde olan olayları Hicret öncesi kaydı ile aktarmış ve Medine'ye Hicret'ten sonra olayları ise yıl esaslı olarak H. I. sene H. II. sene şeklinde sınıflandırmıştır. bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru Süveydan, 1967).

⁶⁵ Bk. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Siretü'n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: Daru'l-Kitabü'l-Arab, 1990), 2: 79-96.

⁶⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 52-54.

usulünde tek fark yıl esaslı dönemlendirme yapması değildir. Çünkü İbn Hişâm her ne kadar sene kaydını koymasa da olayları oluş sırasına göre aktarır. Halîfe'nin İbn Hişâm'dan ayrılan yönü olayları senelere göre tasnif etmesidir. Ayrıca Halîfe, İbn Hişâm'dan farklı olarak ayrıntılı bilgiler vermek yerine o senede meydana gelen önemli olaylar hakkındaki rivayetleri aktarır.⁶⁷ Halîfe'nin olayların detayına girmemesi kitabının tamamında kendisini hissettirir. Bununla birlikte o, nesep ilmindeki uzmanlığını gösterir bir şekilde isim listelerini oldukça uzun verir.

Halîfe'nin usulünü anlamak için yapılacak ikinci kıyaslama, Vâkîdî'nin *Kitabü'l-Megâzî*'si ile. Vâkîdî'nin kitabı, Hz. Peygamber'in Medine döneminde gerçekleştirdiği askerî faaliyetleri temele alan bir kitaptır. Bu nedenle Halîfe ile Vâkîdî'yi mukayese Hz. Peygamber döneminde meydana gelen büyük savaşlar üzerinden yapılacaktır. Vâkîdî'nin olayları anlatış şekli olayların oluş sırasına göredir.⁶⁸ Halîfe'de olduğu gibi yıl esaslı bir dönemlendirme olmasa da Vâkîdî, Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olayları oluş sırasına göre aktarmaktadır.⁶⁹ Buna göre, Vâkîdî'de Bedir savaşı anlatılırken ayrıntılı olarak savaşa dair tüm bilgiler verilir.⁷⁰ Halîfe'de ise Bedir savaşının ne zaman olduğuna dair rivayetlerle Bedir'e katılan sahâbe isimlerine yer verilmiştir.⁷¹

Halîfe'nin siyer ve megâzî müelliflerinden ayrıldığı nokta bu rivayetlerle belirlenebilmektedir. Halîfe, diğer müelliflerden farklı olarak olayları sene bazlı olarak ayrıntılı değil, ne zaman olduğu ve olaya dair önemli bilgileri aktarmaktadır. Halîfe'nin metodunu öğrenmek için yapılacak bir diğer mukayese ise Halîfe b. Hayyât gibi genel tarih yazan ve Halîfe'nin çağdaşı olan İbn Habîb'in eserinin mukayesesidir. İlk olarak İbn Habîb'in eserinin Peygamberler hakkında kısa bilgiler verdiğini, sonra Hz. Peygamber döneminden bahsettiğini belirtmek gerekir. İbn Habîb'in eseri daha çok kültürel bir tarih niteliğindedir.⁷² Halîfe'nin İbn Habîb'den ayrıldığı ilk nokta bu husustur. İkinci olarak konuları anlatma biçimlerindeki farktan bahsetmek gerekir. Hz. Peygamber'in doğumu ile ilgili verilen rivayetlerde İbn Habîb, hangi yıl doğduğu hakkında bilgiler aktarır, babasının ne zaman öldüğünü ve annesinin soy bilgisini verir, daha sonra ise Ebû Tâlib'in himayesi, Şam seyahati, Hz. Hatice ile evliliği, bi'seti gibi önemli konulardan bahsederek, tekrar doğumunun hangi tarihte olduğunu Fil Vak'ası üzerinden anlatır.⁷³ İbn Habîb'in bu üslûbu aslında konu bütünlüğü sağlamada birtakım sorunlar doğurmaktadır. Çünkü İbn Habîb başlık altında doğumundan bahsedip Mekke döneminde meydana gelen önemli olaylara temas etmesi ve sonra tekrar Fil Vak'ası ile doğum zamanını tespiti kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Halîfe'de ise Hz. Peygamber'in doğumu ile ilgili bilgiler onun ne zaman doğduğu, doğduğu ay ve senesinin tespiti

⁶⁷ Halîfe H. II. senenin olaylarını anlatırken seriyyelerden bahseder. Seriyyelerin komutanları ve ne zaman yapıldığına dair bilgiler verir. İbn Hişâm'dan farklı olarak kısaca değinir. Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 56-65.

⁶⁸ Bkz. Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitabu'l-Megâzî*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004).

⁶⁹ Vâkîdî, *Kitabu'l-Megâzî*, 1: 28, 33.

⁷⁰ Vâkîdî, *Kitabu'l-Megâzî*, 1:33-159.

⁷¹ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 57-61.

⁷² İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Kitabü'l-Muhabber* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, t.s).

⁷³ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 8-11.

ile sınırlı kalmış, ek olarak Mekke ve Medine'de ne kadar kaldığı kaydedilmiştir.⁷⁴ Halîfe kronolojik olarak olayları karıştırmadan tarihi sırası içinde aktarırken İbn Habîb bir başlıkta Hz. Peygamber'in ninelerinden⁷⁵ bahsettikten sonra kızlarından, Dört Halife ve Emevîlerin damatlarından bahsetmektedir.⁷⁶ İbn Habîb'in bu üslûbu konuların birbirleri ile ilişkisi bağlamında aktarıldığını göstermektedir.

3.1. İçeriği ve Üslûbu

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* adlı eserine tarihin insanoğlu için neden önemli olduğunu ifade ederek başlar: "İnsanlar tarih ile hac, oruç, kadınların iddetlerinin bitişi ve borç yerlerini bilirler." ifadesinden onun tarihten kastının takvim olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın daha önce görülmemiş bir tarz olan kronolojik anlatım şeklinde yazılmış olması da bunu destekler. İnsanların tarih boyunca bazı önemli hadiseleri tarih başlangıcı olarak kabul ettiklerini, Müslümanların da bundan müstağni kalmadıklarını belirten Halîfe, Hicret'in takvim başlangıcı olarak kabul edilmesini anlatan rivayetlere yer verir.⁷⁷ Daha sonra Hz. Peygamber'in doğumu ve vefatını anlatan rivayetleri aktarır. Giriş kabilinden ancak ehemmiyeti fazla olan bu bilgilerden sonra Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişini rivayetlerle anlatır.⁷⁸

Hz. Peygamber'in yönetimindeki Müslümanların düzenledikleri seriyye ve gazveleri anlatan Halîfe, bunların nerelere ve ne amaçla düzenlendiğini, katılanların sayısını, savaş yapıp yapılmadığını ve savaş olmuşsa şehit olanların ve düşman saflarından öldürülenlerin isimlerini de zikretmeye özen gösterir. Şehit olanların isimlerini kabilelerine göre sıralayarak vermesi Halîfe'nin neden neseb âlimi olarak da anıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Her bir hicrî yılda meydana gelen olaylardan sonra diğer seneye geçmeden o yıl içinde vefat etmiş önemli isimler varsa onları da zikreder.⁷⁹ Böylece okuyucunun zihninde kronolojik anlatımın yerleşmesine de yardımcı olur.

Hz. Peygamber'in vefatının anlatıldığı rivayetleri aktardıktan sonra, Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dair rivayetlere genişçe yer verir. Yazarın, Hulefâ-yi Râşidîn'in göreve geliş şekillerine dair bilgi vermemesi de dikkati celbeden bir konudur. Halîfe b. Hayyât için çağdaş araştırmacıların bir kısmı tarafından iddia edilen Emevî sempatizanı olduğu iddiası doğru kabul edilirse, Halîfelik seçimine dair bilgi vermemesi Şiâ'nın iddiası olan, hilafetin Hz. Ali ve soyuna ait olduğu iddiasını kabul etmediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak daha sonra zikredileceği üzere, Emevî sempatizanlılığı hususu kesin delillere dayanmadığı için bu konuyu da netleştirmek zordur. Muâviye dönemindeki fetihlere dair rivayetleri sıralayan Halîfe, daha sonraki halifelerle alakalı da aynı usulü devam ettirir. Müellif, hicrî 232 (846) yılına kadar olan hadiseleri zikreder.

Eserde müellifin tercih ettiği usule göre, âyet ve hadislere müracaat sınırlıdır. Örneğin, kitabın girişinde insanların tarihe neden ihtiyaç duyduklarını açıklarken⁸⁰ ve kiblenin

⁷⁴ Halîfe b. Hayyât, *et-Tarih*, 52-54.

⁷⁵ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 46-51.

⁷⁶ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 52-57.

⁷⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 49.

⁷⁸ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 52.

⁷⁹ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 59-61.

⁸⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 49.

değiştirilmesini anlatırken⁸¹ âyetlere başvurmuştur. Müellif hadislere, tespit edilebildiği kadarıyla, 5 yerde müracaat etmiştir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e hangisinin yaş bakımından daha büyük olduğunu sorduğu rivayettir.⁸² İkinci rivayet, Hz. Osman dönemi fitne olaylarını anlatırken verilen şu rivayettir. Hz. Osman, Resûlullâh'ın Subeyr denilen bir dağda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve kendisi ile birlikte bulunduğu sırada, dağın bir sarsıntı geçirdiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sabit kal! Senin üzerinde Nebî, Sıddîk ve Şehid bulunuyor." demiştir.⁸³ Müellifin bu rivayeti fitne zamanına dair başlık altında vermesi anlamlıdır. Zira dikkat edilirse, sıralamada Resûlullâh, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman bulunur. Dolayısıyla müellif Hz. Osman'ın hilafetinin tartışılmasının doğru olmadığı şeklinde bir düşünceye sahip olmuş olabilir. Eserde geçen bir başka dikkat çekici hadis ise "Ben kimin mevlâsıysam, Ali de onun mevlâsıdır." şeklindeki rivayettir. Abbâsî halifelerinden Mehdî, isyan çıkaran Haricî Abdüsselâm b. Hâşim'e bir mektup yazar. Bu mektupta kendi ordusunu över ve Abdüsselâm'ın Allah'a isyan, Hz. Peygamber'e düşmanlık ettiğini söyler. Ardından da "Sana yakîn bir şekilde gelmiştir ki Resûlullâh 'Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır.' demiştir." ifadesini kullanmıştır.⁸⁴ Mehdî'nin Şiîlerle olan alakası malumdur. Bir Haricî olan Abdüsselâm b. Hâşim'e Hz. Ali'yi öven bir rivayeti bildirmesi de anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, Halîfe b. Hayyât'ın bu rivayete yer vermesi dikkat çekicidir. Zira müellif hakkındaki Emevî sempatisini olduğu iddiası söz konusu rivayetleri kitabına alması sebebiyle zayıflamaktadır. Görüldüğü üzere, müellif eserinde çok yoğun olmasa da âyet ve hadislere atıflar yapmıştır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in mevlâsı olduğu şeklindeki rivayet gibi müellifin rivayet tercihinin yorum olarak anlaşılabilirdiği yerler olduğu gibi, hayyâta dair olan rivayet gibi herhangi bir yorum içermeyen hadisler de mevcuttur.

Kitabın içeriğine bakıldığında ilk yıllara yönelik bilgilerin detay içerdiği, sonraki yıllar ile beraber detayların azaldığı; yazarın vefatına yakın zamanlara dair bilgilerin ise oldukça muhtasar olduğu görülmektedir. Bu yıllara dair verilen bilgiler daha ziyade fetihlerle alakalıdır. Müellifin tarih yazıcılığında dikkat çeken bir diğer husus, İslâm toplumunun kendi içinde yaşadığı tartışmalar, olaylar ve savaşlara dışarıya yönelik olanlardan daha az ayrıntıya yer vermesidir.⁸⁵ Bu tutumu, müellifin bu olaylar hakkında yorum yapmaktan kaçınması sebebiyle olabileceği gibi o, bu olayları uzun uzadıya zikretmenin toplumdaki ayrılıkları körüklemek olacağını da düşünmüş olabilir.

İslâm tarihi boyunca tartışılmış ve her araştırmacının ilgisini bir yönden de olsa çekmiş olan bazı olaylar vardır. Özellikle Hz. Osman dönemi fitne olayları, Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemel Vak'ası⁸⁶ ve Sıffin Savaşı,⁸⁷ Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki mücadele, Kerbela olayı⁸⁸ bu tür tarihî olaylardandır. Tarih kitaplarında müelliflerin bu konuları işleyiş biçimleri de farklılaşabilmektedir. *et-Târîh*'te Halîfe b. Hayyât, bu olayların anlatımında herhangi bir yorumda

⁸¹ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 64.

⁸² Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 121.

⁸³ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 172.

⁸⁴ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 443.

⁸⁵ Hüseyin Âsî, *Halîfe b. Hayyât fî târîhihi ve Tabakâtihi* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993), 65.

⁸⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 181.

⁸⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 191.

⁸⁸ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 235.

bulunmamıştır. Tabiidir ki bu, Halîfe b. Hayyât'ın kitabının bir metodolojisinin olmadığı, olaylar arasında bağlantının kurulmadığını göstermez.⁸⁹ Bu tarz bir anlatımı benimsemesini dönemin telif mantığı çerçevesinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Carl Wurtzel, Halîfe'nin Emevîlerle alakalı diğer tarihçilerden farklı bir konumda olduğunu iddia eder. Wurtzel'e göre, özellikle Abbâsîler dönemindeki tarihçiler yönetimle iyi geçinmek arzusundadır ve bu sebeple onlara bağlılıklarını gösterecek bir şekilde Abbâsîlerin düşman olarak kabul ettikleri Emevîler hakkında olumsuz kanaat bildirmişlerdir.⁹⁰ Ancak Halîfe'nin eserinde bu tarz bir yorum şekline rastlanmadığını ifade eder. Dahası, Belâzûrî'de geçen bir rivayetle Halîfe'de geçen bir rivayeti karşılaştıran Wurtzel, Halîfe'nin Emevîlere bir sempati duyduğunu savunur. Rivayete göre Muâviye, Yezîd'in halîfe olacağını açıklamış, Hicaz'da bulunduğu sırada önde gelen bazı sahâbeye elçiler göndererek biat istemiştir. Bunlardan biri de İbnü'z-Zübeyr idi. O, Muâviye tarafından gönderilen elçiye şu karşılığı verir: "Siz benim şarap içen, namazlarını aksatan ve avcılığa çıkan bir adama biat etmemi mi istiyorsunuz?" Bunun üzerine elçi de şu karşılığı verir: "Bu söylediklerin Yezîd'den daha ziyade seni tanımlıyor."⁹¹ Rivayetin Belâzûrî'de geçen şeklinde ise elçinin İbnü'z-Zübeyr'i Yezîd'den aşağı gören son ifadesi bulunmaz. Wurtzel, Halîfe'nin rivayetindeki fazlalığı onun Emevîlere sempatisi olduğu şeklinde yorumlar.⁹² Halîfe'nin Emevîlere yönelik bu tutumunun yanında Abbâsîlerin Emevîler dönemindeki isyanlarını ve diğer faaliyetlerini de gayet muhtasar bir şekilde verdiğini aktarır.⁹³

Eserde anlatılan olaylar hakkında Halîfe'nin herhangi bir yorumda bulunmadığı görülmektedir. İddia edildiği gibi Emevîleri kötüleyecek bir yorumun bulunmaması onun Emevîlere sempati duyduğu şeklinde değil, bu tarz bir telif metodunu benimsediği şeklinde anlaşılmasına daha uygundur. Eğer Wurtzel'in iddiasına dayanak olarak öne sürdüğü şey kabul edilirse, Halîfe'nin Me'mûn ve Mu'tasım döneminde gerçekleşen Mihne olayına ilişkin herhangi bir bilgi vermemesi de Abbâsî sempatanlığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira bu zor döneme hiç değinilmemesi Abbâsîleri kurtarma çabası olarak yorumlanabilir.⁹⁴ Wurtzel'in Abbâsîlerin isyanlarını kısaca aktardığı iddiası doğrudur. Dahası, eserde Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmelerinden 232 yılına kadar olan kısım muhtasardır ve özellikle Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler dönemi anlatımları ile kıyaslanamayacak kadar kısa geçmiştir.

Wurtzel'e ek olarak Hüseyin Âsî'nin aynı doğrultudaki iddiasını da ele almak gerekir. Âsî, Halîfe b. Hayyât'ın Emevîler dönemine dair daha detaylı ve özenli bilgi verdiğini, aynısını

⁸⁹ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 83. Öz, İslâm tarihçilerinin eserlerinde olaylar hakkında kendi görüşlerini açıklamak suretiyle yorum yapmadıklarını, onların olayları bağlama biçimleri ve seçtikleri rivayetlerin de bir yorum biçimi olduğunu ifade eder.

⁹⁰ Wurtzel, *Khalîfa ibn Khayyât's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*, 25.

⁹¹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 252.

⁹² Wurtzel, *Khalîfa ibn Khayyât's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*, 26-27.

⁹³ Wurtzel, *Khalîfa ibn Khayyât's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*, 29-30.

⁹⁴ Halîfe'nin Mihne dönemine neden hiç yer vermediği açıklanmaya muhtaçtır. Bu konuda eserde bir ipucu elde etmek zordur. Muhtemeldir ki, bizzat kendi yaşadığı dönemde böyle bir olayın olması onun kitabında konuyu işlemek suretiyle taraf tutmasına sebep olabilirdi. O herhangi bir rivayete yer vermemiştir. Belki de böylece bu konuda tarafsızlığını göstermiştir. Ancak, bu yine de onun Mu'tezile'ye muhalif olduğunu olumsuzlamaz.

Abbâsîler için yapmadığını söyler. O, bu durumu Halife b. Hayyât'ın Basralı olup Emevîlere sempati duymasına bağlar.⁹⁵ Ancak onun, iddiasına sadece detaylı bilgi verip vermemeyi delil olarak getirmesi iddiayı değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Zira bu farklı sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Yukarıda Wurtzel'in iddiası için söylenenler bu iddia için de geçerlidir. İlaveten Halife b. Hayyât, Emevî halifeleri için -Muâviye dâhil- Emîru'l-mü'minîn vb. bir ifadeyi çoğu yerde kullanmazken, Abbâsî halifeleri için hemen her yerde kullanır.⁹⁶ Bu durum, iki sebepten kaynaklanıyor olabilir. Birincisi, Halife b. Hayyât dönemin siyâsî gücü Abbâsîler olduğu için böyle bir yola başvurmuştur. İkincisi ise, her iki araştırmacının zikrettiği iddianın tersine Emevî sempatisini olmayıp dönemin siyâsî gücünü desteklediği ihtimalidir. Sonuç olarak, Halife b. Hayyât'ın Emevî sempatisini olduğu iddiası daha çok delile muhtaçtır. Her ne kadar Emevî sempatisizliği ihtimal dâhilindeyse de, eserde tersini iddia etmeyi kolaylaştıracak durumların varlığı bu iddiayı net bir şekilde ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Dahası biz, bu durumun rivayet merkezli bir ilme dair bir eser için normal olduğunu, bunun Halife b. Hayyât'ın tarih yazım anlayışına hamledilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

3.2. İsnadı Kullanışı

İsnad sistemi, İslâmî ilimler içinde hadis ilminde ziyadesiyle önemli bir yer tutar. Bunun yanında diğer ilimlerde kullanılmışsa da bu disiplinlerdeki âlimler isnad sistemini hadisçiler kadar titizlikle ele almamışlardır. Bunun en önemli sebebi olarak, bir rivayetin dinde hüküm ifade edip etmemesi gösterilmiştir. Bir rivayet dinde hüküm ifade eden bir bilgi içeriyorsa isnadda titizlik gösterilmiş, hükme etki etmeyen rivayetlerde ise nispeten tesahül gösterilmiştir denilebilir. Bu tarih ilminde de bu şekilde kabul edilmiştir. Muhaddis arka planlı olan tarihçiler senetlerde muhaddis olmayanlara nispetle daha titiz olmuşlardır.

Halife b. Hayyât, daha ziyade ravilerle alakalı bilgiler içeren *et-Tabakât* adlı eserinin başında kitabındaki bilgileri kimlerden aldığına dair isnadlar sunar. O şöyle der: "Ebu'l-Vâzi' el-Hüzelî ve Umeyye b. Hâlid Ebû Hüdbe el-Kaysî ve Ebu'l-Yakzân dedi; Yine Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'den işittim; Bir kısmını Muhammed b. Muâviye'nin Ebû Ubeyde'den ve Hişâm b. Muhammed es-Sâib el-Kelbî'nin babasından rivayet etmesiyle aldım."⁹⁷ Ancak kitabın iç kısmındaki malumatta her bir rivayetin isnadını vermemiştir. Halife b. Hayyât'ın bu tutumu, onun metot olarak daha ziyade raviler hakkında bilgiler içeren kitabında isnada pek fazla başvurmamayı tercih ettiğini gösterir. Çünkü o *et-Târih*'te isnada daha çok başvurarak isnada verdiği önemi göstermiştir.

Müellifin *et-Târih*'te en çok kullandığı rivayet lafızlarının "haddesenâ", "ahberenâ" ve bunların tekil formları olduğu görülmektedir. Tabiidir ki Halife, her bir cümlesini isnadla vermemiştir. Bunun yanında savaşlarda ölenlerin neseplerini ve hangi kabileden olduklarını verirken de büyük oranda senet zikretmemiştir. Ekrem Ziyâ el-Umerî, bu durumun *et-Tabakât* kitabında da bu şekilde olduğunu söyler ve bunu nesep ilminin özelliği olarak verir. Yine Umerî'nin de

⁹⁵ Âsî, *Halife b. Hayyât fi târihihi ve Tabakâtihi*, 65.

⁹⁶ Halife b. Hayyât, *Târih*, 213, 214, 428, 449.

⁹⁷ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Tabakât* (Bağdat: Matba'atu'l-Ânî, 1387), 2.

belirttiği gibi, onun bazı rivayetlerde “حدثنا من سمع”، “حدثنا عن” şeklindeki ifadeleri onun tarihi rivayetlerde isnadda tesahül gösterdiğine delildir.⁹⁸

Halîfe, *et-Târîh*'de bir bölgenin fethini veya o bölgede gerçekleşen olayları naklederken eğer varsa o bölgeden bir raviden rivayet etmektedir. Örneğin, Mısır'ın fethi vb. Mısır ile alakalı olayları Mısırlı bir ravi olan Abdullah b. Lehî'a'dan nakletmektedir.

3.3. Kaynakları

Her müellif gibi Halîfe b. Hayyât'ın da kitabını telif ederken yararlandığı kaynaklar vardır. Halîfe'nin kitabını incelediğimizde onun herhangi bir yazılı kaynağa atıf yaptığını tespit edemedik. Bununla birlikte, yanında direkt olarak isim vermese de faydalandığı eserler mevcuttur. Zira el-Umerî'nin ifadelerinden, onun bir konudaki rivayetleri topladığı kimselerin kitaplarından faydalandığı anlaşılmaktadır.⁹⁹ Örneğin o, Hz. Peygamber'in hayatına dair verdiği muhtasar bilgileri İbn İshak'ın eserinden faydalanmak suretiyle anlatmıştır. Aynı eserden Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki Ridde olayları ve fetihlere dair de faydalandığı görülmektedir. O, hocası Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 228/843), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ ve Hişâm el-Kelbî gibi müelliflerden de yararlanmıştı. Bu konuda özetle şu söylenebilir: Belki Halîfe'nin yararlandığı kaynakları tek tek belirlemek ve zikretmek mümkün olmasa da onun kendi döneminde ve bölgesinde bu alanda yazılmış eserlerin büyük çoğunluğunu incelediği ve eserini de oluştururken bunlardan faydalandığı muhakkaktır. Halîfe b. Hayyât, ilk dönem tarihçileri gibi istifade ettiği kişilerin eserlerine atıflar yapmamış, direkt müelliflerine atıfta bulunmuştur. Bu, dönemin telif usulüne uygundur.¹⁰⁰

Bu kısımda bir örnek olması açısından Halîfe'nin muhtasar olarak ele aldığı siyer kısmını oluştururken kimlerden istifade ettiği sorusuna cevap aranacaktır. Bunu yaparken tarafımızca tespit edilen hocaları ve Halîfe'nin onlardan aldığı rivayet sayısı; rivayet lafızları ve hangi hocasından hangi lafızla aldığı dikkatlere sunulacaktır.

Tespitimize göre, Halîfe'nin Siyer konusunu ele alırken rivayetlerine başvurduğu 35 isim vardır. Müellifin bu bölümdeki kaynaklarını tespit etmemizi sağlayan iki önemli isim İbn İshak ve onun kitabının ravisi Bekr b. Süleymân'dır. Halîfe, Bekr b. Süleymân'dan 17 rivayette bulunmuştur. Bekr ise bu rivayetlerin tamamını İbn İshak'tan almıştır. Bu rivayetler Halîfe'nin bu bölümü oluştururken İbn İshak'ın *Siretu İbn İshak* adlı eserinden faydalandığını gösterir. Onun Bekr'den yaptığı rivayetlerde *haddesenâ* ve *ahberenâ* lafızlarını kullanması da İbn İshak'ın kitabından istifade edildiği görüşünü teyit eder.¹⁰¹ Halîfe'nin Bekr b. Süleymân yoluyla İbn İshak'tan aldığı rivayetlerden biri şöyledir: “Bize Halîfe'nin bildirdiğine göre, Bekr b. Süleymân kendisine İbn İshak ve Vehb b. Cerîr'in haber verdiğini söyledi. Onun babasından onun da İbn İshak'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Bana el-Muttalib b. Abdullah b. Kays b. Mehreme b. el-Muttalib tahdis etti. Onun babasından onun dedesi Kays b. Mehreme'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi:

⁹⁸ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 15. (Nâşirin mukaddimesi).

⁹⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 16. (Nâşirin mukaddimesi).

¹⁰⁰ İlk dönem siyer kaynaklarının ele alındığı bir çalışma için bk. Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*.

¹⁰¹ Halîfe b. Hayyât, siyer konusunda verdiği rivayetlerde *haddesenâ*, *ahberenâ*, *haddesenâ*, *kâle* ve *semi'tu* lafızlarını kullanmıştır. ‘An lafzını ise kullandığı tespit edilememiştir. Daha ziyade ittisallik bildiren lafızların mevcudiyeti, müellifin muhaddis yönünü göstermesi bakımından mühimdir.

“Resûlullah ve ben Fil Yılı'nda doğduk.”¹⁰² Aynı rivayet İbn İshak'ta şöyle geçer: “Bana el-Muttalib b. Abdullah b. Kays b. Mehreme b. el-Muttalib tahdis etti. Onun babasından onun dedesi Kays b. Mehreme'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: ‘Ben ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Fil yılında doğduk.’”¹⁰³

Müellifin, İbn İshak'ın kitabından faydalandığını gösteren rivayetler bununla sınırlı değildir.¹⁰⁴ Halife b. Hayyât, İbn İshak'tan doğrudan “İbn İshak dedi ki” tabirini kullanarak bazı rivayetler aktarmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla bunların sayısı 45'tir. Bilindiği gibi Halife, İbn İshak ile görüşmemiştir. Zira hicrî 160 yılında doğduğu tahmin edilen Halife'nin hicrî 151 (768) yılında vefat eden İbn İshak ile görüşmesi mümkün görünmemektedir. Halife'nin İbn İshak'tan doğrudan almadığı rivayetlerini لآ lafzıyla nakletmesi muhtemelen Bekr'den doğrudan aldığı rivayetlerden ayırmak içindir. Nitekim her ne kadar bu sorunu ele almasa da Ekrem Ziyâ el-Umerî bu rivayetlere düştüğü dipnotlarda buna dair bir çıkarım yapmamıza yardımcı olmaktadır. Bu rivayetlerden birine düştüğü dipnotta, bu rivayetdeki bilgiyi Halife'nin İbn Hişâm'dan aldığını ancak kısaltmak suretiyle aktardığını ifade etmektedir.¹⁰⁵ Hülâsa Halife, İbn İshak'tan yaptığı rivayetleri Bekr b. Süleymân aracılığıyla, İbn Hişâm'dan aldıklarını ise doğrudan İbn İshak'a izafe ederek nakletmektedir. Bu da Halife'nin bir diğer siyer kaynağının İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-nebeviyye* adlı eseri olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ancak yine de onun doğrudan İbn Hişâm'a atıf yapmadığı görülmektedir.

Siyer kısmının dışındaki bölümlerde istifade ettiği kaynaklarından biri Ebû Ma'ser es-Sindî'nin (ö. 170/787) *el-Megâzî* adlı eseridir. Günümüze ulaşmayan bu eserden bazı savaşlarda hayatlarını kaybedenlerin isimlerini zikretmek şeklinde yararlanılmıştır. Ebu'l-Hasen isimindeki bir râvî aracılığıyla Ebû Ma'ser'in söz konusu kitabından rivayetler aktarılmış olması muhtemeldir.¹⁰⁶

Ali b. Muhammed el-Medâinî,¹⁰⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824)¹⁰⁸ ve Hişâm b. el-Kelbî de (ö. 204/819)¹⁰⁹ Halife'nin kitabını oluştururken faydalandığı isimlerdendir. Özellikle ismi zikredilen son dört tarihçi Irak Tarih Ekolüne mensup olmaları noktasında birleşirler.¹¹⁰ Bunun yanında onun *et-Târîh* kitabında rivayetlerine yer verdiği hocalarından bazıları şöyledir. Hâtim b. Müslim,¹¹¹ Yezîd b. Zürey,¹¹² Abdurrahman b. Mehdî,¹¹³ el-Fadl b. Dükeyn,¹¹⁴

¹⁰² Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 52.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîretu'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2004), 99.

¹⁰⁴ İbn İshâk'ın kitabından faydalandığını gösteren rivayetlerden bir kısmı için bk. Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 53, 54, 56.

¹⁰⁵ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 52 (4. Dipnot).

¹⁰⁶ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 111.

¹⁰⁷ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 56.

¹⁰⁸ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 110, 192.

¹⁰⁹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 141.

¹¹⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 35-38.

¹¹¹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 137, 199.

¹¹² Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 53.

¹¹³ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 111, 133, 217.

¹¹⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 58.

Gunder,¹¹⁵ Mu'temir b. Süleymân.¹¹⁶ Eserde kendilerinden rivayet edilen isimleri çoğaltmak mümkündür. Sadece yukarıda bir örnek olarak sunduğumuz siyer bilgilerini verirken bile 35 kişiden rivayetler aktarması, Halîfe'nin kitabını oluştururken ortaya koyduğu çaba ve bu konudaki geniş ilmî birikim ve ağırlığını gösterir.

SONUÇ

Halîfe b. Hayyât, kaynaklarda tarihçi ve muhaddis olarak zikredilmektedir. Ancak çalışmamızda onun tarihçilik yönünün hadisçiliğinden çok daha kuvvetli olduğu görülmüştür. Hadis âlimlerinin Halîfe'ye olan bazı itiraz ve eleştirileri, ayrıca sonraki dönem kaynaklarında tarihçiliğine kıyasla hadisçiliğine pek fazla atıfta bulunulmaması bu durumu desteklemektedir.

Halîfe b. Hayyât'ın tarih yazıcılığı metodunu en iyi görebileceğimiz eseri *et-Târih*'dir. Kronolojik İslâm tarih yazıcılığının öncüsü olan Halîfe b. Hayyât'ın bu önemli özelliği sonraki dönem tarih kitaplarındaki atıfları artırmıştır. Buna binaen, Halîfe'ye olayların ve vefat yıllarının tespiti noktasında önemli miktarda başvurulmuştur. Hicrî 232 yılına kadar meydana gelen olayları ele alan eser, Halîfe'nin nesep ilmindeki yetkinliğini de gözler önüne sermektedir. Özellikle savaşlara katılan ve şehit edilenlerin kabilelerine dair verdiği listeler mühimdir.

Halîfe'nin tarih yazıcılığının önemli bir özelliği olan önceki kaynaklara vukûfiyeti, gerek eser müelliflerine, gerek eser olmaksızın direkt tarihçilere yaptığı atıflarda görülmektedir. Zira Halîfe, özellikle İbn İshak'a olan atıflarıyla öne çıkmaktadır. Halîfe, *et-Tabakât*'in hilafına, *et-Târih* adlı eserinde isnadı daha titiz bir şekilde kullanmıştır. Özellikle birçok rivayette semâ ve kıraate delâlet eden rivayet lafızları kullanması onun hadisçi yönünü göstermektedir.

Çalışmamızda, İbn Hayyât hakkında bir iddia da ele alınmıştır. Carl Wurtzel ve Hüseyin Âsî, birtakım rivayetler ve özellikle Abbasî dönemine dair İbn Hayyât'ın muhtasar bilgi vermesinden hareketle müellif için Emevî sempati olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu iddianın, kitap hakkında yapılan eksik okumalardan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan, eğer bu iddia kesin delillere dayandırılırdı, Halîfe'nin tarih yazıcılığını etkileyebileceği göz önünde bulundurulabilirdi. Özellikle sözü edilen iddia çerçevesinde tarih kitaplarının detaylı incelenmesi gerekmektedir. Zira müellifler çeşitli siyâsî ve sosyal etkiler altında kalabilmekte, bu etkiler kitap telif ederken onları yönlendirebilmektedir. Söz konusu etkilerin tarihçileri, tarih yazıcılıkları noktasında ne denli etkilediği belirlendiğinde, daha câmî bir tarih tasavvuruna sahip olacağımız açıktır.

KAYNAKÇA

- Âsî, Hüseyin. *Halîfe b. Hayyât fi târihihi ve Tabakâtihi*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-müttefik ve'l-müfterik*. Beyrut: Dâru'l-kâdirî, 1417/1997.
- Bağdathî İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 3 Cilt. Mektebetu't-türâsi'l-Arabî, ts.

¹¹⁵ Halîfe b. Hayyât, *et-Târih*, 110, 191.

¹¹⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târih*, 192.

1344 | Ömer Sabuncu – Mahmut Sabuncu. Halîfe b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. *Kitâbu't-târîhu'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1425/2005.
- Emîn el-Kudât. *Medresetu'l-hadis fi'l-Basra hatta el-karni's-sâlisi'l-hicri*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1998.
- Faruqi, Nisar Ahmed. "İlk Dönem İslâm Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler". *Bilimname Dergisi* 10/1 (2006): 183-189.
- Fayda, Mustafa - Sezgin, Fuat - Abbas, İhsan. *İslam Tarih Yazıcılığına Dair Araştırmalar*. çev. Nadir Özkuyumcu. Manisa: yy, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Halîfe b. Hayyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 301-303. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 319-324. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. haz. Yüksel Kanar. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Tabakât*. Bağdat: Matba'atu'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târîh*. 2. Bs. Riyad: Daru Taybe, 1405/1985.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Müsnedü Halîfe b. Hayyât*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: eş-Şeriketü'l-Müttehide, 1405/1985.
- Hicrânî, Ebû Muhammed Afifüddin Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Bâ Mahreme. *Kılâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yânî'd-dehr*. Cidde: Dârü'l-minhâc, 1428/2007.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi'd-du'afâ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1372/1952.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitabü'l-Muhabber*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 4 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. 8 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü's-sikât*. 10 Cilt. Haydarabad: Müessesetü'l-kütübîs'sekafiyye, 1398/1977.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*. Trc. Mecdî b. Mansûr. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1416/1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. Beyrut: Daru'l-Kitabü'l-Arab, 1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. 8 Cilt. Dâru Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî, 1420/1999.
- İbn Zebr, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Zebrü'r-Reb'i ed-Dımaşkı. *Târîhu mevliidi'l-ulemâ ve vefeyâtihim*. Riyad. Dâru'l-Âsime, 1410/1989.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *Kitabü'l-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1417/1996.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 36-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008.
- Öz, Şaban. *İslâm Tarihi Metodolojisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî. *el-Ensâb*. 12 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1400/1980.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967.
- Terzi, Mustafa Zeki. *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi*. Öğretim Üyeliği Tezi. Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü, 1981.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitabu'l-Meğâzî*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Ata. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî' ed-Dabbî. *Ahbâru'l-kudât*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Wurtzel, Carl. *Khalîfa İbn Khayyât's History on the Umayyad Dynasty (660-750)*. Liverpool: Liverpool University Press, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dimaşki. *Mizanü'l-İtidal fî nakdi'r-ricâl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dimaşki. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1981.